

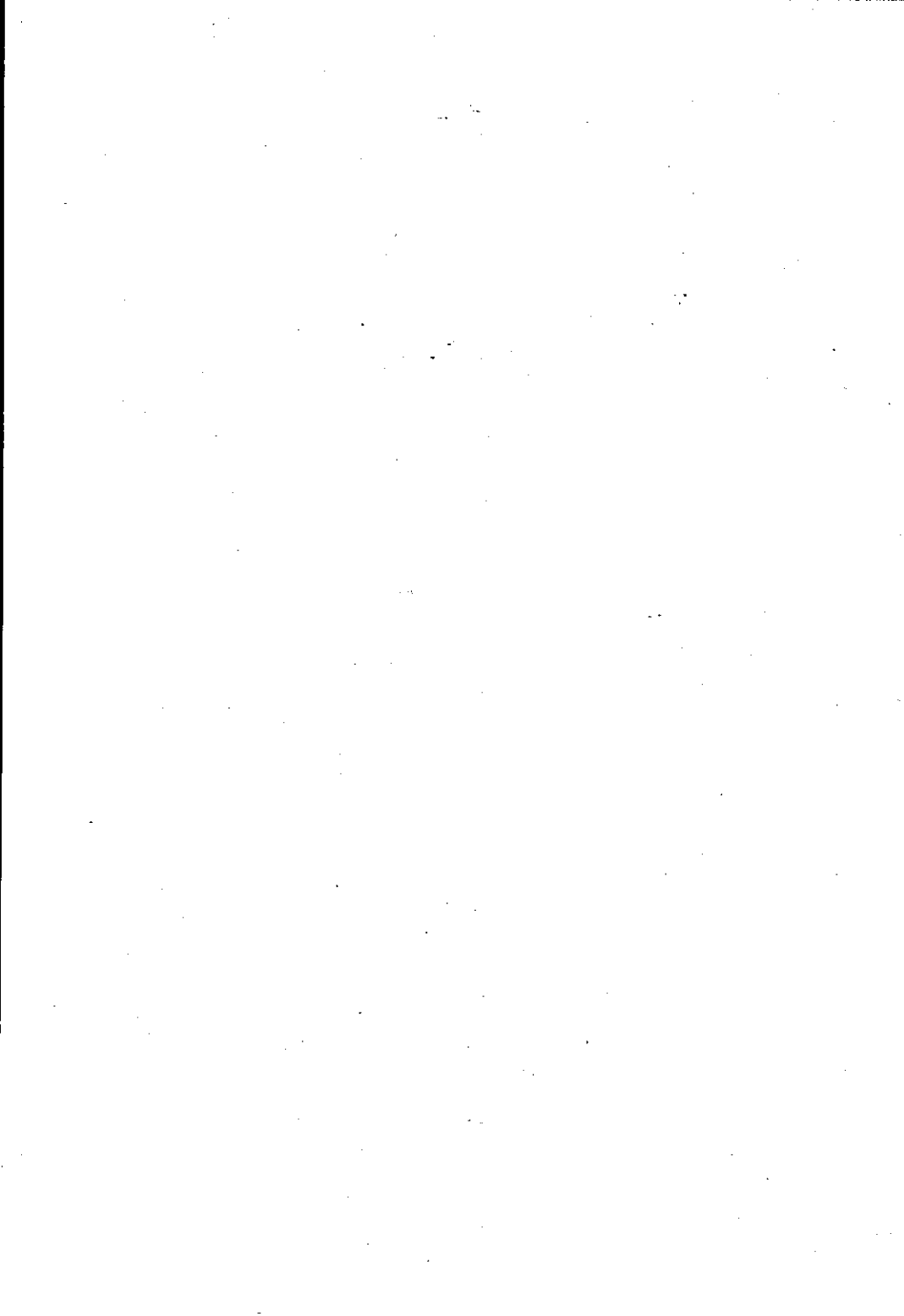
Inger Kirstine Bladt

FRA MELSÆK
TIL MATROSTØJ

Om genbrug i fortid og nutid

Hals Museum

2007

4263

Inger Kirstine Bladt

FRA MELSÆK
TIL MATROSTØJ

Om genbrug i fortid og nutid

Hals Museum
2007

FRA MELSÆK TIL MATROSTØJ

Om genbrug i fortid og nutid

Fra genbrug til genstand

Faktisk er der ganske mange museumsgenstande, der har haft et liv som noget andet end det, de oprindeligt blev fremstillet til, før de endte på museum.* Ofte har dagligdags ting fra gammel tid kun overlevet, fordi de er blevet genanvendt som noget andet. Et godt eksempel er tre fine kornsække, der har overlevet ved at blive brugt som hyndeunderlag i en sofa. Fælles for alle sådanne genstande er, at de fortæller en ulmodstælig historie om menneskelig gå-på-mod, opfindsomhed og fingersnlide.

Der er matrosdragten, der tidligere har været en melsæk ved Havnemøllen, og der er lampen, hvor lampeglassene består af fødder fra ituslåede drikkeglas. Gamle ting er ofte interessante, men genbrugte ting er ekstra interessante, fordi de fortæller flere historier på én gang. Dels om den oprindelige genstands brug og historie og dels om, hvordan den så er blevet genbrugt som noget andet. Men ikke nok med det – den fortæller også om den situation, der har gjort det nødvendigt at genbruge, og sætter tanker i gang om, hvorfor man valgte at bruge netop dette materiale osv.

Det har været et grundvilkår i hele menneskehedens historie, at man brugte og genbrugte sine materialer, indtil det ikke kunne lade sig gøre længere. Avispapir er blevet brugt som hyldepapir, som indpakningspapir, som wc-papir. Porcelæns- og fajancetallerkener, der gik i stykker, blev klinket, så længe det kunne lade sig gøre.

At være sparsommelig og nøjsom har været nødvendig for størstedelen af befolkningen langt op i 1900-tallet. Under 2. verdenskrig blev det i allerhøjeste grad nødvendigt at genbruge, da der var mangel på metal, gummi, tekstiler, glas og en lang række andre livsfornødenheder. Det er først her sent i industritiden, hvor vi kan vælge uden at genbruge, at vi overhovedet har opfundet begrebet "Genbrug" – under 2. verdenskrig kaldte man f.eks. indsamling til genbrug for "Spildindsamling."

Fra balkjoler til laser og pjalter

Brugte tekstiler har været på kroppen, og fortæller derfor personlige historier om smag, mode og om hvordan man har brugt selv meget slidt tøj.

Ligeså længe man har haft tøj på kroppen, ligeså længe har man måttet reparere og genbruge det – det viser arkæologiske fund. Bl.a. er der fundet et stykke vævet stof fra yngre bronzealder i Rebild

Skovhuse – det er både lappet og repareret.

Helt indtil først i 1800-tallet var langt det meste af bøndernes tøj af hjemmevævet uld eller hør. Dog blev der til en vis grad købt fine kulørte stoffer til veste, pæne kjoler, huer og tørklæder. Men det var dyrt, og der blev passet godt på det. Man sparede hvor man kunne, f.eks. kunne et ældre stykke stof genbruges hvor det ikke kunne ses, under forklædet eller som for. Smårester af særligt fine silke- eller brokade-stoffer blev brugt som besætninger eller syet sammen som patchwork til dåbposer, dåbstrøjer og kvindehuer.

Når luven var slidt af uldtøjet, og det var blevet godt plettet – når det med andre ord var blevet luvslidt – sprættede man det op i sømmene og vendte det, så vrangledet kom udad. Ganske vist kom knaphullerne til at sidde i den modsatte side, men det var blot en lille ulempe i forhold til at tøjet atter så pænt ud. Når tøjet var slidt på begge sider, gik det videre til læredrengen eller blev syet om til børnetøj. Når hullerne var for store, kunne man stadig anvende de bedste stykker til mindre børn. Tidligere gik alle børn i omsyret tøj, selv de kongelige.

Vending og omsyning af tøj kostede selvfølgelig meget arbejde, men i sammenligning med stoffets pris var sylønnen en biting.

Når stoffet ikke længere kunne holde sammen, kunne man sælge laserne til en omvandrende kludesamler, der solgte dem videre til industrien. Vatfabrikkerne tog mod bomuldsklude, der blev opkradset til vat, kradsuldsfabrikkerne opkradsede uldtøj og spandt det igen, og papirfabrikkerne brugte indtil omkring 1800 udelukkende klude til fremstilling af papir.

Helt op i 1950'erne – eller måske endnu senere – kunne man aflevere klude til en vattæppefabrik og få vattæpper retur.

Efter industrialiseringen blev tekstiler billigere, men endnu i 1930'erne var det stadig de færreste, der ikke var nødt til at slide deres tøj op.

Mange tekstiler i museernes samlinger stammer fra 2. verdenskrig. Det er sidste gang, der har været tekstilmangel i Danmark, og tøjet er derfor ikke alt sammen blevet slidt op eller brugt som pudseklude. Tværtimod er en del tøj blevet gemt i hjemmene som et minde om dengang man måtte spare og finde på.

Krigen betød, at tekstilproduktionen halveredes, selv om der kom gang i en produktion af celluldsstoffer og hør. Celluld blev normalt lavet af bomuldsaffald, men det var pga. krigen også svært at skaffe, så krigstidens celluld blev lavet af træ og planterester. Celluld tålte ikke slid, og mistede ofte faconen efter få gange vask. Kradsuldsproduktionen – tråd spundet af opkradsede klude – blev genoptaget, men heller ikke kradsuld var slidstærkt, fordi de opkradsede fibre var korte.

"Rigtige stoffer" af bomuld, uld og silke var hurtigt næsten umulige at

skaffe, så de der havde lagre af tøj og lagner m.v. fra før krigen, var heldigt stillede.

Hvor man tidligere kasserede sit slidte jakkesæt, fik selv velstående borgere nu "vendt" deres jakkesæt hos skrædderen. Hos NAS (Nordjysk Arbejdstøj- og Skjortefabrik, nu "Jyden") kunne man få syet en cottoncoat, hvis man afleverede et par lagner. Det var dog rundt omkring i hjemmene, at der blev repareret og omsyet mest tøj under krigen. De syfærdigheder husmødrene havde fået i skoletiden blev til stor nytte, når der skulle lappes, stoppes og sys. Slidt voksentøj blev til børnetøj. Tæpper, gardiner og lagner blev til bluser, jakker og skjorter, og tøjet var ofte lap på lap. Gamle strikkede trøjer blev trevlet op, så man havde nyt garn at strikke af, og til at strikke nye fødder i strømperne med.

Korn- og foderstofkompagnerne lagde sække til meget – også under krigen. I årene omkring 2. verdenskrig syede en landbokone på Hæsum Mark sengelinned af brugte saltsække. Dem havde hun byttet sig til for 12 musselmaledede desserttallekener med tungekant hos sin svoger, der arbejdede på Jysk Andels-Foderforretning i Aalborg. På lagnet kan stadig anes et svagt tryk "GROUND DRIED BLOOD INDUSTRIA ARGENTINA". Et nydeligt stivet, hvidt forklæde er syet af hønsefodersække. Her kan man svagt ane et billede af en høne og trykket "HEDEGAARD". Også børnetøj og sengelinned blev syet af melsække.

De allieredes nedkastninger til modstandsbevægelsen gav faldskærmssilke til (brude-)kjoler, bluser, jakker, sengetæpper og meget andet. Det var dog vist først efter krigen, at faldskærmssilken blev vist frem i fuld offentlighed.

Genbrug var det også, når de tyske flygtningekvinder i lejren ved Lindholm Høje sad og syede cykelsaddelovertæk af gamle militærkapper. En kunde brugte dog ikke sit, da han opdagede, at der var en stor blodplet på.

Da krigen og de relativt nøjsomme 50'ere var forbi, startede verdenshistoriens største forbrugseventyr. I 1960'erne var tekstilindustrien blevet så højeffektiv og varerne så billige, at man blot kasserede det tøj man ikke ville gå i længere, selv om det ikke var slidt. Der blev endda opfundet eengangstrusser, der kunne smides væk efter brug. Kvinderne var kommet på arbejdsmarkedet, og deres tid var blevet for kostbar til at sidde og reparere billigt tøj. Selvfølgelig gik tøj fortsat i arv fra store til små, men ellers var tendensen, at genbrug nærmest blev brugt som en politisk kommentar. De store ungdomsårgange bag ungdomsoprøret var de første til at sætte spørgsmålstegn ved forbrugskulturen. Ofte viste de deres politiske standpunkt ved at gå i genbrugstøj. Broderede man fredstegn på en militærjakke, viste man

sin modstand mod krig, lavede man en nederdel af slips gjorde man grin med "borgerdyrene", og gik man med en lilla ble om hovedet, viste man sit oprør mod den traditionelle kvinderolle. De "lilla bleer" var dog så praktiske, billige og smarte, at de kom til at danne mode hos en hele generation af kvinder i 1970'erne.

Guld, kobber og gamle konservesdåser

Metal er mange ting; fra guld over bronze til konservesdåser og gammelt jern. Det hele kan bruges igen – og bliver det. Siden bronzealderen har vi importeret metal, det eneste vi selv har fremstillet er myremalm. Metaller er kostbare, og er derfor blevet omsmeltet og genbrugt i en uendelighed. Alt metal kunne genbruges, selv brugte søm blev solgt.

I de tilfælde vi har metalgenstande fra oldtiden, er det fordi de er blevet brugt som gravgaver, eller simpelthen tabt. Et af de mest berømte fund er guldhornene, der blev fundet ved Møgeltønder i 1639 og 1734. De blev stjålet i 1802, omsmeltet i tyvens køkken og solgt. Bortset fra et par øreringe (nu på Ringe Museum) ved man ikke hvor guldet er henne i dag. Måske i ringen på din finger?

I middelalderen importerede man bl.a. malmgryder fra hansestæderne. Når de var repareret så mange gange at de ikke kunne bruges mere, blev de af den lokale grydestøber smeltet om til noget andet. Det er derfor sjældent man finder hele gryder fra middelalderen. Der er eksempler på, at gryder i ufredstider er blevet genbrugt som "skattekister" til opbevaring af en nedgravet skat.

Krig kræver metal til våben, skibe og tanks. Derfor hænger metalgenbrug og krig tæt sammen. Endnu i krigene 1848 og 1864 omsmeltede man de gamle kanoner for at få nye og mere tidsvarende. En rigtig krig var "Slavekrigen" i 1848 ikke, men alligevel blev der smedet massevis af genbrugsvåden. Der løb et rygte om at fangerne (slaverne) fra tugthuset i Rendsburg var undsluppet og plyndrede sig vej op gennem Jylland. Selv om rygtet var falsk, blev befolkningen meget opskræmt – man mente, at op til 1000 fanger drog hærgende rundt og satte ild til landsbyerne. Smedene fik travlt med at forsyne de lokale bønder med våben af forhåndenværende redskaber, bl.a. leer og høtve. Et sådant "slavekrigsspyd" blev bl.a. produceret på Hadsundegnen.

Genbrug af metal er mindst lige så vigtigt i nutiden. De stigende råvarepriser betyder, at der er en meget stor efterspørgsel på affald, der kan omarbejdes til nyt: Den moderne industri producerer meget metal, men det hele kan genbruges. I 2002 blev der afleveret 25.000 tons jern og metal på Aalborg Kommunes genbrugsordninger, og det hele blev genbrugt.

Genbrug

I vor tid er genbrug blevet trendy. Man genbruger ikke længere af nød eller varemangel. Private gør det, fordi de ved at købe genbrugsting kan få noget andet end det massefremstillede, som alle andre også køber. Især køber mange unge sjovt og billigt genbrugstøj, og syr det om, så det får en personlig stil. Også gamle møbler fra 1960'erne og 1970'erne er i høj kurs. Det offentlige og virksomheder genbruger fordi det kan betale sig, og fordi det er nødvendigt at holde hus med jordens begrænsede ressourcer.

Genbrug er altså et fænomen, der ændrer sig i tidens løb, og det er oplagt at bruge "genbrugsoptik" for at få en større viden om tidligere tiders levevilkår. De genbrugte ting, og måden man har genbrugt på er kilder, der hidtil ikke er blevet studeret særlig meget.

Der er kun lavet få undersøgelser af genbrugets historie, og da ofte i en anden anledning. I 1973 – oliekriseåret – udgav Kulturhistorisk Museumsforening "Sparetider" – i den serie af årsskrifter, der hedder Arv og Eje. Erik Kjersgaard skrev i 1985 et lille hefte om genbrugets historie i forbindelse med Gendans jubilæum, og der er forsket noget i spoliefænomenet. Om genbrug af tekstiler i den folkelige klædedragt kan man blandt andet læse hos Ellen Andersen og Erna Lorenzen.

På Give-Egnens Museum lavede man i 1998 udstillingen "Man tager hvad man har" om sparsommelighed og genbrug. I 2005-2006 kunne man på Aalborg Historiske Museum se en udstilling med titlen "Genbrug i fortid og nutid." Det er et ganske lille udsnit af denne udstilling, der i sommeren 2007 vises på Hals Museum. Det må vist være genbrug i højeste potens: Genbrug af en udstilling om genbrug.

* Herværende tekst blev første gang offentliggjort i Fra Himmerland og Kjær Herred 2005, s. 95-105. I herværende udgave er foretaget enkelte ændringer, ligesom de til den oprindelige tekst knyttede illustrationer her er udeladt.

Litteratur

Ellen Andersen: Danske bønders klædedragt, 1960.

Erna Lorenzen: Tråde bagud, 1985.

Erna Lorenzen og Ulla Thyrring: Folketøj på landet 1830-1880, 1977.

Chr. Waagepetersen: To gange vendt og syet om til læredrengen. I: Sparetider, Arv og eje, 1973.

Petra Julie Holm: Kristentøj i Den gamle By. Købstadsmuseet Den Gamle By, Årbog 1928-29.

Erk Kjersgaard: Da man bare gjorde det, 1985.

Erik Kjersgaard: Freden forberedes, 1981.

Erik Kjersgaard: Lysene slukkes, 1982.

Bøger og publikationer fra Hals Museum

Endnu kan erhverves nedenstående. Bestilling: Hals Museum, Postboks 31, 9370 Hals. Tlf. 99 31 74 50. E-mail: hgn-kultur@aalborg.dk.

Årsskrift 1993, 1994, 1995, 1996, 1997, 1998, 1999, 2000, 2001, 2003, 2004, 2005, 2006. Pr. årg. 10 kr.

Ting og Tider, Nyt fra Hals Museum, nr. 1-23, 1998-2007. Pr. nr. 5 kr.

Hals Kalenderen 2000, 2001, 2002, 2003, 2004, 2005, 2006, 2007. Pr. årg. 20 kr.

Carl Rise Hansen: Sognepræst og menighed, 1995. 30 kr.

Hanne Fredlev Nielsen: Hugdrupgård i Hou, 1996. 15 kr.

Klem Thomsen: Museumsforeningen for Hals Kommune, 1996. 30 kr.

Helge Ovesen: Lærer i Hou under Anden Verdenskrig, 1997. 10 kr.

Bergmann, Dal, Hjelm, Jensen: Huse i Hals I-VIII, 1999-2001. Pr. bd. 45 kr.

Einar Nielsen: Præstesøn i Hals, 1999. 20 kr.

Larsen: Limfjorden og dens betydning for landsbyen Gaaser, 1999. 10 kr.

A. Sund Nielsen: Tilflytter til Hou i 1947, 1999. 10 kr.

Klem Thomsen: Publikationer fra Hals Museum, 2000. 30 kr.

Per Henriksen: Feriedreng i Hals i 1920'erne, 2001. 20 kr.

Birthe Hjelm, Yrsa Jensen: Huse i Hals IX-X, 2002-2003. Pr. bd. 45 kr.

Yrsa Jensen: S/S Kjøbenhavns forlis ved Hals 1948. 2002. 30 kr.

Martin Larsen: Forrædere, 2003. 15 kr.

Sophie Hedvigs Opskrifter, 2005. 15 kr.

Inger Kirstine Bladt: Fra melsæk til matrostøj, 2007. 10 kr.

Klem Thomsen: Lys over land, 2006. 198,00 kr.

Henrik Gjøde Nielsen: Skryds-Peter, 2003. 10 kr.

Henrik Gjøde Nielsen: Monumentalt minimalt, 2007. 10 kr.

Henrik Gjøde Nielsen: Blot Brudstykker, 1994. 98 kr.

Henrik Gjøde Nielsen: Hals Kommune, 1995. 60 kr.

Henrik Gjøde Nielsen: Besat og befriet, 1995. 60 kr.

Henrik Gjøde Nielsen: Spring og sport, 1996. 85 kr.

Henrik Gjøde Nielsen: Ånden fra '49, 1999. 80 kr.

Henrik Gjøde Nielsen: Hou Kirke, 2000. 98 kr.

Henrik Gjøde Nielsen: Hals Skanse, 2001. 60 kr.

Henrik Gjøde Nielsen: Fra tørv til natur. 2003. 80 kr.

Henrik Gjøde Nielsen: Vester Hassing Skole, 2003. 80 kr.

Henrik Gjøde Nielsen: Syg og sund i Hals Kommune, 2003. 85 kr.

Henrik Gjøde Nielsen: Gåser Kirke, 2003. 75 kr.

Henrik Gjøde Nielsen: Øster Hassing Kirke, 2005. 98 kr.

Henrik Gjøde Nielsen: En bygning besejres, 2005. 90 kr.

Henrik Gjøde Nielsen: Tre byer – tre befrielser, 2006. 60 kr.

Henrik Gjøde Nielsen: At fremme sportens interesse, 2007. 50 kr.

Hals Museum

ISBN 87-90845-33-1